

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХУ В ЩОДЕННИКУ «МАРІУПОЛЬ. НАДІЯ» НАДІЇ СУХОРУКОВОЇ

Рудь Ольга Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-5985-2422

Статтю присвячено дослідженню мовних засобів репрезентації емоції страху в щоденнику «Маріуполь. Надія», який написаний у соціальних мережах у перші блокадні місяці міста в 2022 році маріупольською журналісткою Надією Сухоруковою. З'ясовано, що, попри багатозначність лексеми, страх описується як первинна, базова емоція, яка дає змогу людині уникнути небезпеки та вижити.

Виявлено мовні засоби репрезентації емоції страху, серед яких первинні номінації (страх, жсах, жсахіття), прикметникові епітети (дикий, липкий, неймовірний, смертельний, тваринний, тупий), дієслівні (боятися, жсахати, лякати) та прислівникові (лячно, страшно, моторошно) номінації.

Розглянуто основні активатори страху, серед яких: загроза здоров'ю і життю, відсутність зв'язку з рідними і близькими, невідомість тощо. Особливістю їх вербалізації є поєднання номінативного та описового способу зображення.

Прояв емоції страху реалізується через детальне змалювання емоційно-поведінкових реакцій, які супроводжуються суттєвими змінами у фізіологічному та психологічному стані людини. У щоденникових записах подано описи різних вегетативних змін, викликаних переживанням страху: тремтіння тіла, зміни в роботі серця, порушення ритму дихання, відчуття холоду, заціпеніння тіла тощо. У мовній репрезентації цієї емоції часто поєднуються кілька реакцій, які проявляються одночасно, створюючи комплексний образ внутрішнього стану людини.

Страх може зумовлювати появу таких поведінкових станів, як паніка, ступор, апатія. Для їхнього опису Надія Сухорукова використовує дієслова різних лексико-семантичних груп (буття, мовленнєвої діяльності, психоемоційного прояву, сенсорної дії тощо), описові конструкції, метафоричні образи тощо. На синтаксичному рівні в щоденнику переважають короткі, уривчасті речення, що відтворюють напружений емоційний ритм переживань.

Ключові слова: страх, емоція, активатори страху, вербалізація, мовні засоби, описові конструкції.

Rud Olha. Representation of the emotion of fear in the diary “Mariupol. Hope” by Nadiia Sukhorukova

The article is devoted to the study of linguistic means of representing the emotion of fear in the diary «Mariupol. Hope», written on social media during the first months of the city's blockade in 2022 by Mariupol journalist Nadiia Sukhorukova. It has been established that despite the polysemy of the lexeme, fear is described as a primary, basic emotion that enables a person to avoid danger and survive.

The linguistic means of representing the emotion of fear have been identified, including primary nominations (страх, жсах, жсахіття), adjectival epithets (дикий, липкий, неймовірний, смертельний, тваринний, тупий), verbal nominations (боятися, жсахати, лякати) and adverbial nominations (лячно, страшно, моторошно).

The main fear activators have been considered, among which are: threats to health and life, lack of communication with relatives and loved ones, uncertainty, etc. Their verbalization is characterized by a combination of nominative and descriptive modes of representation.

The manifestation of fear is conveyed through a detailed depiction of emotional and behavioral reactions accompanied by significant changes in the physiological and psychological state of a person. The diary entries contain descriptions of various vegetative changes caused by the experience of fear: body trembling, changes in heart function, breathing rhythm disturbances, sensations of cold, body numbness, etc. In the linguistic representation of this emotion, several reactions are often combined and manifested simultaneously, creating a complex image of the individual's internal state.

Fear may lead to the emergence of such behavioral states as panic, stupor, and apathy. To describe these conditions, Nadiia Sukhorukova employs verbs from different lexico-semantic groups (existence, speech activity, psycho-emotional manifestation, sensory action, etc.), descriptive constructions, and metaphorical imagery. At the syntactic level, the diary predominantly features short, fragmentary sentences that reproduce the tense emotional rhythm of experiences.

Key words: fear, emotion, fear activators, verbalization, linguistic means, descriptive constructions.

«Найстрашніше – перестати боятися»

Н. Сухорукова

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну принесло в життя мільйонів українців не лише фізичні страждання, втрати та руйнування, але й потужне емоційне потрясіння. Однією з найглибших емоцій, яку сьогодні переживає кожна людина, є страх: страх смерті, поранення, згвалтування і катування, страх за рідних і близьких, страх терору і геноциду, страх за майбутнє країни.

Страх є природною реакцією організму на небезпеку, що виникає як інстинктивна частина механізму самозбереження. Він тісно пов'язаний з рефлекторною поведінкою уникнення небезпеки, зокрема втечею або знерухомленням. Це особливий емоційний стан напруженого очікування можливої небезпеки, своєрідна емоційна відповідь на зовнішній або внутрішній подразник, що несе загрозу фізичному або психічному добробуту людини. Як зазначає Ю. Александров, «страх може

виступати як загальний невизначений невмотивований стан підвищеної тривожності і як локалізований страх, який відноситься до визначеної частини (органу) тіла або конкретної ситуації» [1, с. 135].

Різні форми страху супроводжують особистість усе життя, при цьому він змінюється з віком людини, її досвідом, новими обставинами тощо. Це універсальна емоція, що притаманна всім людям, незалежно від віку, рівня культури, освіти, соціального статусу чи національності. М. Бригадир наголошує, що «страх – це первинна та базова емоція, яка виконує дуже важливу функцію для біологічного організму, оскільки вона дає змогу йому вижити та уникнути небезпеки» [2, с. 22]. Страх – це потужний внутрішній імпульс, що спонукає людину глибше пізнавати навколишній світ і саму себе, прагнути зрозуміти джерела небезпеки, знайти шляхи до захисту та зберегти свою унікальність, культурну й особистісну ідентичність. Завдяки цій емоції людина розвиває здатність до рефлексії, обережності та усвідомлення власних меж і цінностей.

Феномен страху, його роль у житті людини вивчаються вченими таких наукових напрямків, як психологія (Ю. Александров, О. Богучарова, М. Бригадир, А. Вавілова, О. Василега, В. Гончарова, В. Живанова, М. Кузнецов, С. Ольховецький, О. Осадько, О. Склярченко та інші), філософія (О. Кондаш, М. Мовчан, О. Туренко, В. Цвіркун, Т. Школьнікова та інші), культурологія (О. Вовк, Н. Жукова, О. Пономаренко та інші) тощо. Різноманіття наукових підходів до феномену страху дає змогу глибше осягнути його природу, з'ясувати внутрішні механізми його виникнення та функціонування, визначити його роль у житті окремої людини й суспільства загалом. Ці аспекти, безперечно, знаходять своє відображення у структурі та семантиці мови й набувають конкретного вияву в процесі мовленнєвої діяльності.

Наприкінці 80-х років ХХ століття на основі психології та традиційного мовознавства сформувалася нова галузь лінгвістики – емотіологія, яка вивчає комунікацію емоцій, категоризацію емоцій та емотивний семантичний простір мови [3]. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки проблема «мова та емоція» активно розробляються українськими дослідниками. Зокрема, емоція «страх» є предметом лінгвістичних наукових розвідок таких учених, як Т. Ботвин («Вербалізація емоції страху в українських перекладах Біблії»), Г. Величко («Вербалізація емоції страху паралінгвістичними фразеологізмами української мови»), О. Калита («Мовна експлікація емоційних станів людини у романі Михайла Стельмаха “Хліб і сіль”»), І. Коляденко («Когнітивна метафора як засіб об'єктивації концепту “страх” у творах М. Коцюбинського»), З. Комарова («Мовна репрезентація емоції страху в творах Івана Франка»), І. Кость («Емоційний стан страху та його вербалізація у прозовому тексті») та інші.

Українські мовознавці досить активно досліджують емоцію страху на матеріалі іноземних мов. Так, С. Костіна і І. Малецька розглядають засоби вербалізації емоції «страх» в англомовному художньому дис-

курсі, О. Приходченко вивчає особливості опису емоції «страх» у сучасних англійськомовних романах-трилерах, О. Шумейко аналізує засоби об'єктивації вегетативних симптомів негативної базової емоції страху в сучасній американській художній прозі, Е. Коляда і І. Калиновська зацентровують увагу на особливостях репрезентації фобій персонажів у романі Блейка Пірса «Cause to Dread» тощо.

Метою нашого дослідження є аналіз мовних засобів репрезентації емоції «страх» у щоденнику «Маріуполь. Надія» Надії Сухорукової. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: виявити та класифікувати мовні засоби репрезентації емоції «страх» у щоденнику «Маріуполь. Надія» Надії Сухорукової; описати особливості функціонування та визначити роль виявлених мовних одиниць у створенні емоційного тла щоденника Надії Сухорукової.

Матеріали та методи. *Матеріалом дослідження* послужив щоденник «Маріуполь. Надія» [4] маріупольської журналістки Надії Сухорукової, написаний у соціальних мережах у перші блокадні місяці міста в 2022 році. Окремі уривки зі щоденника прозвучали в Європарламенті під час офіційного виступу міністра закордонних справ Латвії Едгарда Рінкевича, на благодійному вечорі на підтримку України в Британії їх прочитала британська акторка Грета Белламасіна, деякі фрагменти було опубліковано в провідних зарубіжних медіа. Щоденник став основою для театральної постановки литовського режисера Вільнюського драматичного театру Андрюса Саулюса та документального фільму «Маріуполь. Невтрачена надія», знятого Об'єднанням Українських Продюсерів (ОУП).

Щоденник Надії Сухорукової є щирим, глибоко емоційним свідченням очевидця трагічних подій – жінки, яка безпосередньо пережила жажіття російського вторгнення в Маріуполь. Це не просто особисті записи, а крик душі, що фіксує реальність війни очима звичайної людини, зануреної у страх, біль і водночас – надію.

Мета наукової розвідки зумовила застосування таких **методів дослідження**: метод суцільної вибірки і систематизації мовних одиниць; метод лексико-семантичного аналізу; контекстуально-інтерпретаційний метод.

Результати. У сучасній українській мові лексема «страх» вирізняється багатозначністю та широким спектром семантичних відтінків. У Великому тлумачному словнику української мови *страх* трактується як: «1. Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного. // Вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.). 2. *перев. мн.* Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду. 3. *у знач. присл., розм.* Те саме, що страшно. 4. *у знач. присл., розм.* Виражає захоплення, здивування і т. ін. з приводу великої кількості кого-, чого-небудь або стосовно до когось чи чогось дуже великого, сильного тощо. 5. *у знач. присл., розм.* Надзвичайно, дуже» [5, с. 1400]. Т. Ботвин зауважує, що, попри багатозначність лексеми *страх*, дані етимологічного аналізу виявляють лише ознаки природного

страху [6, с. 26]. Як свідчить «Етимологічний словник української мови», загальноприйнятої етимології слово *страх* не має. Первісно пов'язують із індоєвропейським *ster- «ціпеніти, твердіти», у такому разі споріднене з литовським *strėgti* «заціпеніти, заклакнути, застигнути; перетворитися на лід». Спостерігаємо зіставлення з латиським *struðstēt, struðstót* «загрожувати; суворо попереджати», пов'язання з праслов'янським *trępetь* «трепет», латинським *strāgēs* «падіння, убивство, смерть», грецьким *τρέω* «боюся, утікаю з переляку», з праслов'янським *strastь* «страсть», а також виведення від *strag- (*strōg-, *sr-ōg-/ sor-g-) «строгий» [7, с. 435].

У щоденнику «Маріуполь. Надія» Надія Сухорукова описує страх як природну реакцію організму на небезпеку, загрозу життю, здоров'ю, психологічному комфорту, загальному добробуту. Авторка досить широко використовує іменникові номінації, які позначають емоцію страху. Ці лексеми вирізняються семантичною варіативністю та передають різні відтінки емоційного стану – від внутрішнього занепокоєння до панічного жаху. Це первинні номінації емоції, оскільки вони безпосередньо називають психічний стан людини. Зауважимо, що «Словник синонімів української мови» до лексеми *страх* подає такі синоніми: «острах, моторошність, боязнь, боязкість, побоювання, жах підсил., пострах розм., острашка розм., настрашка розм., обава діал.» [8, с. 692].

Серед лексем, що використовуються в щоденнику для позначення емоційного стану страху, виокремлюємо *страх, жах, жахіття*. «Такі лексичні одиниці кваліфікуються як первинні номінації емоції» [9, с. 59]. Розглянемо їх.

Страх: «Вона не знала, що можна боятися так безмежно, що стаєш величезною грудкою *страху*» [4, с. 167]; «Вони втомилися від *страху*, і він притупився» [4, с. 169] та ін. Зауважимо, страх нерозривно пов'язаний із болем, оскільки «у стані страху відчуття болю може виникнути під впливом таких подразників, які звичайно не викликають болю» [10, с. 122]. У щоденнику виявлено: «*Наші страх і біль закінчилися, але ми не хотіли, щоб це сталося так*» [4, с. 8]; «Вони хочуть жити в місті, де тепер немає нічого, крім *болю та страху*» [4, с. 118]; «*Страх притупився, як давній біль*» [4, с. 11]; «*Маріуполь – місто горя та розпачу. Місто, в якому назавжди оселилися біль і страх*» [4, с. 66] тощо. В авторському світовідчутті біль – це не лише фізичне страждання, а невимовний смуток, туга, постійна тривога, яка переслідує людину.

Жах – «почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь» [5, с. 365]: «*Нас катують жахом, обстрілами, голодом, брудом, самотністю*» [4, с. 24]; «*Моє життя стало жахом*» [4, с. 74]; «*Жах тривав до ранку*» [4, с. 84]; «*Я знаю, що вони відчували: жах, розпач і бажання, щоб це якнайшвидше скінчилося*» [4, с. 68]; «*Ми сидимо в своєму районі, слухаємо пекельні звуки і з жахом чекаємо, коли росіяни підберуться зовсім близько*» [4, с. 30]. Іменник *жах* вказує на інтенсивність переживання почуття, що увиразнено в лексичному значенні «дуже великий переляк, страх»;

Жахіття – «кошмар, жахи» [5, с. 365]: «*Через вісім років, 24 лютого, жахіття повернулося*» [4, с. 12]; «*Та простояти стільки ми не змогли: п'ять хвилин під обстрілом на вулиці – це неймовірне жахіття*» [4, с. 116]. У рядках «*Зараз я думаю про те, що навіть після свого жаху не можу уявити жахіття, які випали на долю наших військових на «Азовсталі»*» [4, с. 64] авторка свідомо поєднує синонімічні слова «жах» і «жахіття». Жах передає індивідуальну емоцію, особисте переживання, що є лише «тіною», слабким відбитком реальних жахів, які випали на долю оборонців «Азовсталі». Це вже не просто емоція, а конкретний образ жорстокої, безглуздої війни.

На позначення глибини переживання емоційного стану страху Надія Сухорукова використовує прикметникові епітети *дикий, липкий, неймовірний, смертельний, тваринний, тупий* та інші, за допомогою яких розкривається індивідуальність світовідчуття. Наприклад: «*Це не запобіжні заходи, це від дикого страху*» [4, с. 116]; «*Смертельний жах невідступно йшов слідом*» [4, с. 168] тощо. Страх, який пережили маріупольці, настільки інтенсивний, що його можна відчуті фізично, на дотик, наче він набуває матеріальної форми: «*Тупий тваринний страх*» [4, с. 128]; «*Цей липкий жах паралізував*» [4, с. 110].

Однією із форм репрезентації емоції страху є дієслівні номінації *боятися, жахати, лякати* тощо. Наприклад: «*Одна жінка сказала, що найбільше в маріупольському пеклі вона боялася голоду й поранення*» [4, с. 51]; «*Тоді дід смерті боявся. Дуже сильно*» [4, с. 47]; «*У цьому пеклі я страшенно боюся людей, які йдуть геть*» [4, с. 36]; «*Наш відчай теж вихлюпувався через край. Якщо дуже страшно, то боятися зрештою перестаєш. Ти вже не боягуз, ти – сміливець*» [4, с. 21]; «*Але тепер мене жахає інше. Я боюся дізнатися, що хтось із друзів та близьких зламається від цієї війни*» [4, с. 111]; «*Знаєте, чому так лякала тиша. Коли припиняли обстріли?*» [4, с. 145]; «*Люди мене лякали*» [4, с. 36]. Дієслівні форми відображають не лише динаміку переживання емоції страху, а й конкретні фізіологічні реакції, рухи (побачив – злякався – пішов: «*Моя сусідка сказала, що Бог пішов з Маріуполя. Він злякався того, що побачив*» [4, с. 60]) чи зміни стану героя (від страху смерті – до страху божевілья: «*Я вже не боялася смерті, я боялася збожеволіти*» [4, с. 84]; від страху – до нелюбові: «*Коли кричиш від болю – тебе бояться і перестають любити*» [4, с. 122]).

Для вираження емоції страху Надія Сухорукова послуговується прислівниковими номінаціями *лячно, страшно, моторошно*. Наприклад: «*Нам було лячно під час бомбардувань...*» [4, с. 47]; «*Мені лячно, я рахую вибухи, слухаю гуркіт і пишу*» [4, с. 14]; «*Мені страшно, коли хтось іде геть*» [4, с. 156]; «*Страшно – це коли вибухова хвиля, як цунамі, проходить твоїм подвір'ям і змитає все на своєму шляху*» [4, с. 51]; «*Страшно завжди, завжди. Щогодини, щохвилини*» [4, с. 24]; «*Їм начхати, що ми живі, що нам страшно, боляче, що ми намагаємося врятуватися*» [4, с. 29]; «*Стріляють безперестанку. Було моторошно*» [4, с. 49]. Сильний

вияв емоції страху увиразнюється за допомогою прислівників *дуже, невимовно* («*Бути всередині війни дуже моторошно*» [4, с. 12]; «*Дуже страшно, коли не можеш додзвонитися до рідних*» [4, с. 31]; «*Мені дуже страшно. Не вмирати. Мені страшно жити*» [4, с. 63]; «*Там теж було невимовно страшно*» [4, с. 83]), компаративних прислівників, утворених за допомогою суфікса *-иш-* і підсилювального слова *ще* («*Жоден підвал не врятує від багатотонної бомби. А якщо врятує, то це ще страшніше*» [4, с. 52]; «*Коли стихло, стало ще моторошніше. Ми лежали і слухали залізний скрегіт*» [4, с. 48]), описових конструкцій, виражених складнопідрядним реченням з підрядним обставинним ступеня й способу дії («*Було так страшно, що я заздрила мертвим*» [4, с. 41]). У рядках «*Під час обстрілів і бомбардувань було невимовно страшно, але тиша між ними лякала ще більше, а крик діда в темряві – то взагалі кошмар*» [4, с. 48] спостерігаємо висхідну градацію глибини процесу переживання страху, що досягається за допомогою вживання прислівникового словосполучення *невимовно страшно*, дієслівного словосполучення *лякала ще більше* та іменника *кошмар*, чим авторка створює ефект нагнітання емоції.

Як зазначає М. Бригадир, «причини страхів різноманітні, вони можуть викликатися певним об'єктом або його відсутністю, особливо коли від нього залежить безпека та добробут людини» [2, с. 22]. У психології виділяють такі активатори страху: швидке наближення об'єкта чи загрози, фізичний біль, відчуття самотності, обмежений або замкнений простір, висота, темрява, невідомість і непередбачуваність подій, усвідомлення наближення чи неминучості смерті тощо.

Проведений аналіз тексту щоденника дозволив виділити два найголовніші полярні страхи, активаторами яких є смерть і життя у постійній небезпеці, що в результаті призводить до повного збайдужіння: «*Найголовніший зі страхів – страх смерті*» [4, с. 109]; «*Страх загинути від бомби найдужчий*» [4, с. 110]; «*Тоді дід смерті боявся. Дуже сильно*» [4, с. 47]; «*Мені дуже страшно. Не вмирати. Мені страшно жити*» [4, с. 63]. Страх, який пережили маріупольці, – невимовний, його не можна описати і висловити. «*Неможливо передати словами страх, холод, розпач, нічний жах, небажання бачити реальність. Слова не зможуть стиснути крижаними пальцями серце і зупинити погляд на одній точці. На точці між жахом життя і страхом смерті*» [4, с. 217]. У цьому фрагменті прийменниково-іменникова конструкція «*на точці*» підкреслює граничний, критичний стан, своєрідний рубіж між двома полюсами – життя і смерть. Лексема *жах* позначає крайній ступінь страху, метафорично характеризує життя як щось нестерпне, болісне, позбавлене сенсу. Лексема *страх* менш інтенсивна, ніж *жах*, що створює градацію емоцій: життя викликає жах, смерть – лише страх. Але постійний страх призводить до повного збайдужіння. У реченні «*Найстрашніше – перестати боятися. Коли вже до всього байдуже*» [4, с. 52] авторка описує процес деградації почуттів людини: від сильних емоцій – через втрату емоції страху – до повного

емоційного спустошення, порожнечі. При цьому Надія Сухорукова використовує субстантивованій прикметник *найстрашніше*, що виражає максимальний рівень негативної оцінки, семантично парадоксальне дієслово *перестати боятися* (зникнення страху зазвичай асоціюється з полегшенням, але авторка подає як найбільшу загрозу) і прислівник *байдуже*, що виступає маркером емоційної апатії, байдужості, яка зображена як вершина деградації почуттів і причина найсильнішого страху.

Страх – це нищівна сила, яка діє повільно, систематично знищує людину. На позначення нестерпного страху, що руйнує людину зсередини, Надія Сухорукова використовує метафоричні словосполучення (*страх убиває, п'є кров*), порівняння (*як вампір*), короткі речення, за допомогою яких передає тривожність, наростання емоції: «*Страх убиває повільно. П'є кров, як вампір. Він різний*» [4, с. 109].

Аналіз тексту щоденника показав, що різні причини виникнення страху зумовлюють великий спектр цієї емоції:

- страх за рідних і близьких: «*Тендітна дівчинка пройшла через фільтраційний табір, голод і страх за рідних*» [4, с. 162]; «*Ті, хто в інших містах, божеволіють від страху за близьких*» [4, с. 31]; «*Дуже страшно, коли не можеш додзвонитися до рідних*» [4, с. 29];

- страх сукупності загроз: «*Поєднання агресії та обстрілу – дуже страшно*» [4, с. 179]; «*Одна жінка сказала, що найбільше в маріупольському пеклі вона боялася голоду й поранення*» [4, с. 51];

- страх утрат: «*Як я можу пояснити їй страх? Жак утрат, тугу за знищеним містом: за мертвими висотками, за вбитими близькими, за холодним похмурым підвалом, у якому зі мною були мої маленькі племінники?*» [4, с. 123];

- страх тиші, за якою – невідомість: «*... тиша... лякала ще більше*» [4, с. 48]; «*Знаєте, чому так лякала тиша, коли припиняли обстріли?*» [4, с. 145]) тощо.

Особливістю репрезентації емоції в аналізованому тексті є поєднання номінативного та описового способу зображення активатора страху, пор. напр.: «*жах утрат*» – «*Дуже страшно, коли не можеш додзвонитися до рідних*».

«Мовним відтворенням емоції страху є опис реакцій людини, яка його переживає» [9, с. 60]. Емоція страху зовнішньо виявляється у двох формах: «1) неконтрольовані фізіологічні реакції тіла на причину, що зумовила емоцію, чи на саму емоцію; 2) контрольовані рухові та мовні реакції, які виникають унаслідок інтелектуальної оцінки її причини» [11, с. 31]. Невербальне вираження емоції страху здійснюється через різні реакції організму: зміни положення тіла, виразу та кольору обличчя, розширення зіниць, прискорене серцебиття, пітливість, тремтіння, порушення функціонування дихальної системи та процесу говоріння, втрата здатності рухатися чи, навпаки, некерована панічна втеча тощо.

Фонаційна характеристика є одним із важливих засобів вербалізації страху, адже саме зміна звучання

голосу, тембру, темпу мовлення здатна передати різні ступені переживання – від легкого переляку до крайнього жаху. Залежно від ступеня емоційного напруження і фізіологічного стану вона може реалізуватися у формі крику, виття (голосного і протяжного стогону), говоріння з придином тощо. У щоденнику «Маріуполь. Надія» виявлено дієслова *кричати* і *вити* («розм. Голосно і протяжно стогнати» [5, с. 156]), які репрезентують різний ступінь інтенсивності емоційного стану страху: «*Земля прогиналася, будинок здригався, у підвалі хтось кричав від страху*» [4, с. 82]; «*Від страху хотілося вити*» [4, с. 155]. Дієслово *вити* передає крайню, майже тваринну форму відчаю та безпорадності, несе відтінок дикості, інстинктивності, що свідчить про глибокий психологічний надлом людини, неконтрольований розпач, апогейність страху: «*Ми вили від страху, будинок тріщав і присідав від близьких прильотів...*» [4, с. 50].

У щоденнику широко представлено описи різних вегетативних змін в організмі людини, зумовлені переживанням страху:

- тремтіння тіла: «*А насправді – тремтів від страху*» [4, с. 160]; «*Я судомно вставляла ключ у замок квартири*» [4, с. 22];

- зміни в роботі серця: «*Ми з мамою зупиняємось коло ліфта, і я відчуваю, як моє серце б'ється десь біля горла*» [4, с. 23]; «*А ще мені дуже страшно, коли я набираю номери друзів, знайомих і колег. У мене калатає серце, коли через кілька секунд у слухавці кажуть, що абонент недоступний*» [4, с. 128];

- порушення ритму дихання: «*Я майже перестаю дихати, коли доходжу до третього поверху*» [4, с. 23]; «*Задихаються зі страху і виють з горя*» [4, с. 7]; «*Ми в підвалі слухали ці звуки й задихалися від жаху: скидалося на удари по голому тілу величезним батогом*» [4, с. 78];

- відчуття холоду: «*Усередині все холодне*» [4, с. 31]; «*Враження, що б'ють величезним молотом по залізному даху, або, якщо летять «Гради», то відчуття таке, ніби наближається величезний потяг-убивця, від якого трясеться земля і холодне кров у жилах*» [4, с. 20];

- заціпеніння тіла: «*Я від жаху пішла з першого поверху в котельню і стояла там, наче кам'яна статуя. Дивилася в одну точку й молилася своїми словами*» [4, с. 55]; «*Цей липкий жах паралізував*» [4, с. 110];

- зміна кольору очей: «*Блакитні, сірі, зелені, карі й дуже дорослі очі стали темними від жаху та безсоння*» [4, с. 121];

- втрата здорового глузду: «*Ті, хто в інших містах, божеволіють від страху за близьких*» [4, с. 31]),

У мовних репрезентаціях страху часто поєднуються описи кількох емоційних реакцій, які проявляються одночасно. У рядках «*Йй було дуже страшно. Вона впала на землю і видихала слова скоромовкою, просила своїх найдорожчих і вищі сили, щоб допомогли*» [4, с. 62–63] Надія Сухорукова змальовує психо-фізіологічний стан, який супроводжується некерованими рухами (впала на землю) і збиттям ритму мовлення (видихала слова скоромовкою, тобто зі злістю, швидко,

що характерно для панічного стану). Водночас авторка вдається до прийому контрасту, де адресатами прохання є «найдорожчі» – реальні люди і «вищі сили» – надприродне, чим підсилюється глибина страху.

Страх як емоційне переживання може породжувати надзвичайно сильні поведінкові реакції – паніку, ступор, апатію. Паніка («раптове замішання, розгубленість або прояв страху за справжньої чи уявної небезпеки (звичайно як масове явище)» [5, с. 881]) проявляється через крик, біг, різкі рухи, що створює відчуття напруження та загрози. У щоденнику «Маріуполь. Надія» панічний стан людини описується за допомогою дієслів різних лексико-семантичних груп: 1) дієслова буття: *живе*; 2) дієслова на позначення фізіологічних відчуттів та станів: *починає пекти, прокидався*; 3) дієслова дії: *шкрябався*; 4) дієслова мовленнєвої діяльності: *скиглив*; 5) дієслова психоемоційного прояву: *панікували*; 6) дієслова сенсорної дії: *дивився*; 7) дієслова, що виражають прохання, прагнення або бажання здійснити певну дію: *просився вийти*. Наприклад: «*Кажуть, до поганого не можна звикнути. Я звикла до страху. Збоку здається, що я дуже спокійна, а насправді мені страшно. Паніка живе десь у районі живота й починає пекти під час бомбардувань, під час авіанальотів та в період смертельної тиші*» [4, с. 36]; «*Ми жили від обстрілу до обстрілу. Іноді жили пів години, іноді п'ятнадцять хвилин. Іноді взагалі не жили – у дні, коли обстрілювали безперервно, а літаки з'являються щодесять хвилин. Тоді всередині мене, десь біля сонячного сплетіння, прокидався зляканий лемур. Він шкрябався і скиглив, дивився сумними очима й просився вийти. Йому було страшно. Ми панікували разом*» [4, с. 46].

Протилежними реакціями організму, коли страх паралізує, пригнічує рухову активність і мотивацію до дії, є ступор і апатія. Апатія тлумачиться як «стан байдужості, млявості» [5, с. 36], що виникає при сильному або тривалому страху, коли психіка не здатна протистояти емоційному навантаженню. В аналізованому щоденнику апатія відображається через мовчання, затримку рухів, відірваність від реальності: «*Чоловік цього не усвідомлював, у нього була апатія*» [4, с. 196], при цьому сам стан часто не називається: «*А ще я не хочу їсти. Абсолютно. Просто нічого не лізе... Зараз ледве щось у себе запихаю. Аби тільки були сили. І пити теж чомусь не хочеться*» [4, с. 26]; «*Сиджу така спокійна-спокійна й рахую бабахи. Мабуть, так мій організм реагує на небезпеку. Він відморожується*» [4, с. 26].

Залежно від ситуації та індивідуальних особливостей особистості почуття страху проявляється в різних формах, він може перерости в хронічний стан, що призводить до певних розладів. Ступор розглядається як медичний термін і характеризує стан «нечутливості, отупіння, нерухомості в людини, який виникає у випадках психічних захворювань, отруєнь, травматичних ушкоджень мозку тощо» [5, с. 1407]. Це стан тимчасової паралізації або емоційної «замороженості», коли людина не здатна діяти або реагувати на події навколо: «*Щойно починали стріляти чи бомбардувати, я впала у ступор чи якусь дивну сплячку – спала з розплю-*

щеними очима» [4, с. 59]; «У мене починався **ступор**. Я боялася рухатися. Сиділа на стільці, втупившись у бетонну підлогу, всипану шпакатуркою, і думала, що це назавжди» [4, с. 82]; «Я **впала вступор**: в екстремальних умовах з мене жодної користі» [4, с. 107].

Висновки. У щоденнику «Маріуполь. Надія» Надії Сухорукової емоція страху виступає ключовим смисловим і структурним компонентом, який відображає екзистенційний досвід людини в умовах війни. Вербалізація цієї емоції реалізується через комплекс мовних засобів, серед яких виділяємо: прямі номінації, виражені іменниками (*страх, жах, жахіття*), прикметникові епітети (*дикий, липкий, неймовірний, смертельний, тваринний, тупий*), дієслівні форми (*боятися, жахати, лякати, злякався, жахає, боюся, боявся* тощо) та прислівникові конструкції (*лячно, страшно, моторошно, дуже моторошно, невимовно страшно, ще страшніше* тощо).

Особливістю репрезентації емоції є поєднання номінативного та описового способу зображення активаторів страху, серед яких: загроза здоров'ю і життю,

відсутність зв'язку з рідними і близькими, невідомість тощо.

Прояв страху реалізується шляхом ретельного змалювання емоційно-поведінкових проявів, які супроводжуються різними трансформаціями у фізіологічному та психологічному стані людини. У щоденнику мають місце описи різних вегетативних змін в організмі людини, зумовлені переживанням страху: тремтіння тіла, зміни в роботі серця, порушення ритму дихання, відчуття холоду, заціпеніння тіла тощо. Страх може породжувати такі поведінкові реакції, як паніка, ступор, апатія. Для опису цих станів Надія Сухорукова послуговується дієсловами різних лексико-семантичних груп, описовими конструкціями тощо. На синтаксичному рівні зафіксовано переважне вживання коротких речень.

Перспективи наступних студій вбачаємо у порівняльному аналізові репрезентації страху в щоденнику Надії Сухорукової та в інших воєнних наративах, що дозволить виокремити універсальні й специфічні риси мовного вираження цієї емоції.

Література:

1. Александров Ю. В. Поняття страху у психології. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доповідей науково-практичної конференції*. Харків : ХНУВС, 2021. С. 134–136.
2. Бригадир М. Б. Особливості появи та відчуття емоції страху в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 2. Том 1*. Херсон, 2018. С. 20–24.
3. Разуванова Ю. Мовні засоби вираження емоційного стану радості (на матеріалі твору Сомерсета Моєма «Театр»). *Перекладацькі інновації : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Суми : СумДУ, 2013. С. 119–123.
4. Сухорукова Н. Маріуполь. Надія. Київ : Лабораторія, 2023. 224 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін' : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Ботвин Т. М. Вербалізація емоції страху в українських перекладах Біблії: *Закарпатські філологічні студії. Випуск 18*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 25–30.
7. Етимологічний словник української мови. В 7-ми томах. Том 5: Р–Т. Київ : Наукова думка, 2006. 705 с.
8. Словник синонімів української мови: у двох томах. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1999. 960 с.
9. Комарова З. І. Мовна репрезентація емоції страху в творах Івана Франка. Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. / гол. ред. І. Б. Царалунга. Хмельницький, 2021. № 21. Т. 1. С. 58–66.
10. Живанова В. А. Дослідження страху як психологічного феномену в історичній ретроспективі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. № 3*. Київ, 2010. С. 121–125.
11. Зелінська О. Вербалізація емоції страху в дитини в художньому тексті. *STUDIA UCRAINICA VARSOVIENSIA*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 2022. С. 27–45.

References:

1. Aleksandrov Yu. V. (2021) Poniattia strakhu u psykholohii [The concept of fear in psychology]. *Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotichoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy : tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kharkiv : KhNUVS. S. 134–136 [in Ukrainian].
2. Bryhadyr M. B. (2018) Osoblyvosti poiavy ta vidchuttia emotsii strakhu v suchasnomu suspilstvi [Features of the emergence and experience of the emotion of fear in modern society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Vypusk 2. Tom 1*. Kherson. S. 20–24 [in Ukrainian].
3. Razuvenova Yu. (2013) Movni zasoby vyrazhennia emotsiinoho stanu radosti (na materialii tvoriv Somerseta Moema «Teatr») [Linguistic means of expressing the emotional state of joy (based on Somerset Maugham's work «Theatre»)]. *Perkladatski innovatsii : materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Sumy : SumDU. S. 119–123 [in Ukrainian].
4. Sukhorukova N. (2023) Mariupol. Nadiia. [Mariupol. Hope]. Kyiv : Laboratoriia, 2023. 224 s. [in Ukrainian].
5. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrayinskoj movy (z dod. i dopov.) (2005) [A Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language (with add.)]. / Comp. and Chief Ed. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 p. [in Ukrainian].
6. Botvyn T. M. (2021) Verbalizatsiia emotsii strakhu v ukrainskykh perekkladakh Biblii [Verbalization of the emotion of fear in Ukrainian Bible translations]. *Zakarpatski filolohichni studii. Vypusk 18*. Vydavnychiy dim «Helvetyka». S. 25–30 [in Ukrainian].

7. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (2006) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. V 7-my tomakh. Tom 5: R–T. Kyiv : Naukova dumka. 705 s. [in Ukrainian].
8. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: u dvokh tomakh (1999) [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language: In two volumes]. T. 2. Kyiv : Naukova dumka. 960 s. [in Ukrainian].
9. Komarova Z. I. (2021) Movna reprezentatsiia emotsii strakhu v tvorakh Ivana Franka [Linguistic representation of the emotion of fear in Ivan Franko's works]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva : zb. nauk. prats. / hol. red. I. B. Tsarulunha. Khmelnytskyi. № 21. T. 1. S. 58–66* [in Ukrainian].
10. Zhyvanova V. A. (2010) Doslidzhennia strakhu yak psykholohichnoho fenomenu v istorychnii retrospektyvi [Study of fear as a psychological phenomenon in historical retrospect]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. № 3. Kyiv. S. 121–125* [in Ukrainian].
11. Zelinska O. (2022) Verbalizatsiia emotsii strakhu v dytyny v khudozhnomu teksti [Verbalization of a child's emotion of fear in a literary text]. *STUDIA UCRAINICA VARSOVIENSIA*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. S. 27–45 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025

Дата публікації: 03.11.2025